

СОЦИАЛЬНАЯ БЕЗОПАСНОСТЬ ТРУДА: МЕХАНИЗМЫ ЗАЩИТЫ ПРАВ СОБСТВЕННОСТИ НА РАБОЧУЮ СИЛУ

Шевченко Л. С.

Проанализирована сущность социальной безопасности труда. Доказано, что безопасность труда должна базироваться на признании и защите прав собственности работника на рабочую силу. Одним из основных механизмов социальной безопасности труда является экономическое партнерство работников и работодателей.

Ключевые слова: социальная безопасность труда, социальный риск, ответственность на рабочую силу; экономическое партнерство.

LABOR'S SOCIAL SAFETY: THE MECHANISMS OF THE PROTECTION OF THE OWNERSHIP RIGHTS OF THE MANPOWER

Shevchenko L. S.

The essence of the labor's social safety is analyzed. It is proved that labor safety must be based on the recognition and protection of the worker's ownership rights of the manpower. The economic partnership of the workers and employer is one from the main mechanisms of the labor's social safety.

Key words: labor's social safety, social risk, ownership of manpower, economic partnership.

УДК 338.24:349.42 (477)

ЕКОНОМІКО-ПРАВОВІ АСПЕКТИ СТАЛОГО РОЗВИТКУ СІЛЬСЬКИХ ТЕРИТОРІЙ

О. В. Роздайбіда, кандидат економічних наук, доцент
Національний університет
«Юридична академія України імені Ярослава Мудрого»

Розглянуто у взаємозв'язку економічні та правові аспекти сталого розвитку сільських територій. Проаналізовано та узагальнено різні підходи щодо регулювання суспільних відносин сталого розвитку у вітчизняному агропро-

мисловому комплексі (АПК). Обґрунтовано необхідність державної підтримки розвитку соціальної сфери села.

Ключові слова: сталий розвиток, сільські території, соціальний розвиток села, соціальна інфраструктура АПК.

Постановка проблеми. Розв'язання проблеми сталого розвитку сільських територій останніми роками стає одним із найактуальніших напрямів наукових досліджень учених-економістів та правників. Теоретичне переосмислення і методологічне забезпечення вдосконалення державного регулювання розвитку соціальної сфери АПК і передусім сільського господарства в умовах глобальних змін зовнішнього середовища зумовлені потребою швидкої адаптації аграрного сектору до нових умов господарювання та формування передумов для сталого розвитку галузі на довгострокову перспективу. Тому в умовах деградації соціальної сфери села пошук нових теоретичних і практичних підходів щодо вдосконалення національної стратегії сталого розвитку сільських територій, підвищення якості життя на селі і наближення його до умов проживання у містах з урахуванням накопичених світовою наукою передового зарубіжного і набутого вітчизняного досвіду є своєчасними та актуальними.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У сучасній науковій літературі аналізу сутності сталого розвитку сільських територій та його регулюванню приділяє увагу широке коло економістів і правників світу та України. У зарубіжній літературі методологічну основу дослідження сталого сільського розвитку визначено в Концепції багатофункціональності сільського господарства в її сучасному розумінні, представленій Організацією економічного співробітництва та розвитку в Глобальному звіті «Міжнародна оцінка сільськогосподарських знань, науки та технологій для цілей розвитку», який було прийнято і затверджено урядами 58 країн світу, що взяли участь у міжурядовому пленарному засіданні в Йоганнесбурзі (ПАР). У цьому документі багатофункціональність сільського господарства визначається як взаємозв'язок його економічної, соціальної та екологічної суспільних ролей і функцій [1, с. 28–29].

Аналіз вітчизняних публікацій показує, що вони в основному присвячені державному регулюванню соціальної сфери села, але регулювання розвитку сільських територій здійснюється не тільки державою, а й іншими суб'єктами [2, с. 32]. Деякі аспекти проблеми сталого розвитку сільських територій досліджували провідні вітчизняні вчені — економісти та правознавці, зокрема, В. Андрейцев, О. Бородіна, С. Дорогунцов, В. Збарський, В. Єрмоленко, А. Лісовий, П. Саблук, А. Статівка, В. Уркевич, В. Юрчишин. Водночас у роботах названих авторів економічні та правові аспекти розвитку сільських територій досліджуються окремо один від одного. Враховуючи тему дослідження,

основна увага в ньому буде спрямована на аналіз сталого розвитку сільських територій у взаємозв'язку економічних та правових аспектів.

Формулювання цілей. Мета статті — дослідження й узагальнення економічних та правових аспектів сталого розвитку сільських територій, підвищення життєвого рівня і соціального захисту жителів села.

Виклад основного матеріалу. Подальший розвиток аграрного сектору економіки тісно пов'язаний з розв'язанням складних соціально-економічних проблем на селі, адже процеси реформування земельних та майнових відносин у цій сфері не принесли відчутних позитивних економічних результатів і навіть увійшли у суперечність із соціально-економічними очікуваннями сільського населення.

За період соціально-економічних трансформацій (1991–2012 рр.) відбулися докорінні зміни традиційного укладу життя на селі, на сільському ринку праці та в соціально-професійному складі сільського населення. Припинило існувати як клас колгоспне селянство, поступово зникає загін найманих аграрних працівників, істотно скоротилася чисельність сільських маятникових мігрантів, невпинно зменшується категорія працівників, зайнятих промисловою діяльністю за місцем проживання, а також сільської інтелігенції і працюючих у соціальній сфері села. Найбільшими темпами скорочувалася чисельність найманих працівників підприємств, установ, організацій сільського господарства, мисливства та рибальства. Якщо в 1990 р. їх середньорічна чисельність у сільсько-господарських підприємствах становила понад 4,9 млн осіб, то в 2010 р. — лише 698 тис. осіб, або в сім разів менше. Через обмеженість економічної діяльності у сільській місцевості, високий рівень безробіття та бідності сільських домогосподарств майже 8 тис. сільських поселень (28 %) деградують і втратили можливість самовідтворення, понад 120 сільських районів (24,5 %) охоплено демографічною та поселенською кризою [3, с. 32, 43].

Основними нормативно-правовими актами, що регулюють відносини соціального розвитку села, є Закон України від 17 жовтня 1990 р. № 2346 «Про пріоритетність соціального розвитку села та агропромислового комплексу в народному господарстві» та постанова Кабінету Міністрів України від 19 вересня 2007 р. № 1158 «Про затвердження державної цільової програми розвитку українського села на період до 2015 року» та ін. Ці нормативні акти визначають коло організаційно-правових заходів щодо здійснення соціальних перетворень на селі, а саме:

– збільшення зайнятості сільського населення на сільськогосподарських підприємствах різних організаційно-правових форм та особистих селянських господарствах за допомогою нарощування обсягів виробництва сільськогосподарської продукції, її первинного перероблення та збереження, поширення в сільській місцевості практики урізноманітнення видів господарської діяльності;

- підвищення продуктивності праці, рівня заробітної плати працівників сільського господарства та застосування науково обґрунтованих норм праці;
- ефективне використання трудових ресурсів і робочого часу;
- відновлення діяльності раніше закритих та відкриття нових закладів соціально-культурного призначення в сільських населених пунктах;
- нарощування обсягів житлового будівництва на селі;
- збільшення обсягів будівництва інженерних мереж і споруд, насамперед у регіонах, де відсутні місцеві джерела питної води та паливно-енергетичні ресурси; розвиток систем розвідних мереж водо- і газопроводів;
- створення сприятливих умов для розвитку на селі сфери платних послуг [4, с. 48, 49].

На жаль, як довела практика, більшість із цих нормативно-правових актів мають декларативний характер, оскільки заходи, які в них передбачені, не фінансуються державою.

Одним з перших законів України, що визначив соціальний статус селянина та намітив перспективи розв'язання соціальних проблем на селі, став Закон України «Про пріоритетність соціального розвитку села та агропромислового комплексу в народному господарстві» в редакції від 15 травня 1992 р. № 2346-ХІІ [5]. Цей Закон визначив заходи стосовно пріоритетності соціального розвитку села та АПК, що включають такі організаційно-економічні та правові заходи: надання агропромисловим товаровиробникам права вільного вибору форм власності і напрямів трудової та господарської діяльності, повної власності на результати своєї праці; зміна державної інвестиційної політики, спрямування інвестицій на першочергове створення матеріально-технічної бази з виробництва засобів механізації, хімізації, переробної промисловості, будівельної індустрії для АПК; паритет на ціноутворення на сільськогосподарську та промислову продукцію, регулювання відносин агропромислових товаровиробників і держави за допомогою системи бюджетного фінансування, кредитування, оподаткування, страхування; формування належної соціальної інфраструктури села; підготовка і підвищення кваліфікації фахівців для сільського господарства.

З метою активізації соціальної політики на селі Кабінет Міністрів України розпорядженням від 3 лютого 2010 р. № 121-р схвалив Концепцію державної цільової програми сталого розвитку сільських територій на період до 2020 року [6]. В Концепції передбачені її мета, шляхи і способи розв'язання проблеми, строки її виконання та ін. Для комплексного розв'язання проблем в Концепції передбачалися розроблення, прийняття та виконання Державної цільової програми сталого розвитку сільських територій на період до 2020 року. Програмою встановлювалися, зокрема, збільшення розміру заробітної плати до середнього рівня в інших галузях економіки, купівельної спроможності сільського насе-

лення; залучення членів особистих селянських господарств до системи загальнообов'язкового державного соціального та пенсійного страхування; розвиток об'єктів соціальної інфраструктури на селі тощо.

Але згідно з розпорядженням Кабінету Міністрів України від 2 вересня 2010 р. № 1761-р «Про визнання таким, що втратило чинність, розпорядження Кабінету Міністрів України від 3 лютого 2010 р. № 121-р» зазначену Концепцію скасовано, хоча проблеми сталого розвитку сільських територій є надзвичайно актуальними.

Наукові і практичні завдання, які охоплюються нині поняттям «соціальний розвиток села», свого часу розв'язувалися в Україні під кутом зору соціально-економічного розвитку села. Державна соціальна політика на селі як складова аграрної політики спрямована на формування повноцінного життєвого середовища, забезпечення економічних і соціальних інтересів сільського населення, комплексний розвиток сільських територій, збереження сільської поселенської мережі, розвиток об'єктів соціальної інфраструктури, сучасних систем зв'язку та інформатики, транспортного сполучення, житлово-комунального та водного господарства, шляхового будівництва [7, с. 8]. Тому подолання суперечностей у розвитку аграрного сектору вимагає перегляду усталеного підходу до сільського господарства як до галузі, що має виключно виробничо-комерційне призначення.

У зв'язку з цим світове співтовариство дедалі більше керується концепцією багатофункціональності сільського господарства, згідно з якою у процесі сільськогосподарської діяльності не тільки виробляються продовольство і промислова сировина, а й створюються суспільно значущі блага. Найголовніші з них — продовольче самозабезпечення країни, надання можливостей і засобів для життя сільського населення, відтворення селянства, підтримання екологічної рівноваги та збереження агроландшафтів. Визнання багатофункціональності сільського господарства як його ключової соціально-економічної характеристики є головною передумовою соціоекономічної модернізації вітчизняного аграрного сектору [8, с. 6].

Отже, державна аграрна політика України має бути адаптованою до глобальних тенденцій аграрного розвитку, у якому виділяються два стратегічних напрями:

- розвиток аграрного виробництва з урахуванням регіональної специфіки та необхідності підвищення його конкурентоспроможності;
- сільський розвиток на основі громад.

Ці напрями взаємно зумовлюють і доповнюють один одного, а тому повинні розвиватись одночасно і у взаємозв'язку [8, с. 7]. Але в Україні розгорнулася активна діяльність, спрямована на «звільнення сільськогосподарських товаровиробників від нібито невластивих ринковим відносинам соціальних функцій». Це супроводжувалося передаванням об'єктів соціально-культурного призна-

чення, які належали сільськогосподарським підприємствам, до комунальної власності та позбавленням Мінагрополітики повноважень з регулювання сільської інфраструктури. Опинилася остаточно покинутою напризволяще сфера зайнятості сільського населення. Тобто, державне регулювання сільського сектору як територіальної підсистеми суспільства істотно послабилося [1, с. 68].

Відмежування державної аграрної політики від загальних потреб сільських територій посилилося останніми роками. Реальна діяльність органів виконавчої влади, відповідальних за проведення аграрної політики, за постійно декларованої «підтримки» села майже повністю звелася до підтримання сільськогосподарського виробництва, передусім великотоварного, що повністю відбилося і в Державній цільовій програмі розвитку українського села на період до 2015 року, затвердженій постановою Кабінету Міністрів України від 19 вересня 2007 р. № 1158 [9].

Указом Президента України від 12 квітня 2000 р. № 584/2000 «Про забезпечення економічних інтересів і соціального захисту працівників соціальної сфери села та вирішення окремих питань, що виникли в процесі проведення земельної реформи» було передбачено спрощення порядку передавання в комунальну власність територіальних громад сіл і селищ об'єктів соціальної сфери, збудованих колективними сільськогосподарськими підприємствами [10].

Передавання цих об'єктів у комунальну власність здійснювалося за рішенням загальних зборів членів підприємств чи зборів уповноважених колективних сільськогосподарських підприємств або за рішенням органів, уповноважених розпоряджатися майном підприємств інших форм недержавної власності. Об'єкти соціальної сфери передавалися в комунальну власність адміністративно-територіальних одиниць за згодою органів місцевого самоврядування.

Необхідно звернути увагу на те, що об'єкти соціальної інфраструктури передавалися в комунальну власність відповідно до Положення про порядок передачі у комунальну власність загальнодержавного житлового фонду, що перебував у повному господарському віданні або в оперативному управлінні підприємств, установ та організацій, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 6 листопада 1995 р. № 891 [11].

Слід зазначити, що заходи щодо передавання в комунальну власність об'єктів соціальної інфраструктури не підкріплювалися відповідним наповненням місцевих бюджетів фінансовими ресурсами, потрібними для утримання таких об'єктів. Практично припинилося фінансування за рахунок бюджетних коштів соціальної інфраструктури села і відшкодування суб'єктам господарювання витрат на її розвиток. Тому держава з метою поліпшення цієї ситуації в подальшому створює умови для розв'язання соціальних проблем відповідно до встановлених нормативів [7, с. 17].

До цього часу у вітчизняній науковій літературі не сформовано єдиного підходу до визначення категорії сільського розвитку. Існуючі дослідження переважно охоплюють окремі аспекти проблеми, акцентуючи увагу на питаннях розвитку соціальної сфери. Питанням політики комплексного, багатofункціонального розвитку сільських територій, де поряд з багатогалузевим і багатокладним сільським господарством розвиваються несільськогосподарські види діяльності, присвячено вкрай обмежену кількість наукових праць.

Серед вітчизняних науковців слід відзначити роботу Г. Купалової та В. Скупого, які досліджують питання соціального і демографічного розвитку сільської місцевості [12], а також роботи П. Гайдуцького, І. Кириленка та В. Карпенка, у яких обґрунтовуються терміни «соціальна політика села» [13, с. 350] та «соціальний розвиток села» [14, с. 452], «розвиток сільських територій» [15, с. 89] та ін. Потреба системного та всебічного дослідження розвитку села зумовила появу категорії «сільський розвиток», яку В. Юрчишин пропонує розглядати як уособлення системного, чітко спрямованого і реально досяжного стратегічного майбутнього сільського господарства, села і селянства в інтересах кожного з них, усіх разом і країни в цілому [16, с. 88].

Останнім часом понятійно-категоріальний апарат аграрної науки поповнився новими поняттями, серед яких значне місце за частотою застосування посідає категорія «сталий розвиток сільських територій». Ця категорія використовується у низці нормативно-правових актів аграрного законодавства, а також набула поширення у наукових працях економістів та правників [17, с. 118].

У країні, де практично третину населення складають селяни, забезпечення їх прав набуває особливого значення. На жаль, українське селянство завжди потерпало від зневажливого ставлення до його проблем з боку держави. Як слушно відзначає В. Юрчишин, історично, з давніх-давен і до сьогодні сталося так, що сільсько-селянський сектор нашої країни з її соціальною і більш загальною життєво забезпечувальною серцевиною — селянами і сільським населенням, посідаючи чільне, в тому числі з низкою її складових, визначальне місце в її розвитку, практично ніколи не був центром гідної уваги з боку держави, її політично-адміністративних структур та суспільства [16, с. 88]. Нічого не змінилося і на сьогоднішній день. Село продовжує вимирати. Статистичні дані свідчать про те, що чисельність осіб, які працюють у сільському господарстві, неухильно зменшується. Якщо у 2000 р. у цій галузі було зайнято 4,4 млн українців, то у 2008 р. чисельність скоротилась до 3,3 млн, а у 2010 р. — до 3,1 млн осіб. Причому ця статистика охоплює переважно тих, хто працює на власному клаптику землі чи у підсобному господарстві. Скорочення чисельності найманих працівників у товарних господарствах було ще відчутнішим — з 2,8 млн у 2000 р. до 0,8 млн осіб у 2010 р. Крім того, відбувається зняття з обліку незаселених поселень і як наслідок — деградація сільської поселенської мережі [18].

Як слушно відзначає А. Лісовий, криза українського села в цей період обумовлена чотирма основними причинами, а саме:

- відсутністю на селі економічно незалежного соціального прошарку сільських виробників товарів і послуг;
- руйнуванням сільських громад і механізмів самоорганізації сільського життя;
- повною залежністю села від сільськогосподарського виробництва;
- зниженням в суспільній свідомості і державній соціально-економічній політиці значущості села і сільських територій в житті суспільства [2, с. 11].

За таких умов розвиток сільських територій має бути найбільш важливим напрямом державної аграрної політики, як, наприклад, у країнах-членах Європейського Співтовариства. Це означає, що держава активно підтримуватиме розвиток інфраструктури у сільській місцевості, розвиток ринкової інфраструктури для селянських господарств, охорону довкілля, депресивні території, вкладатиме гроші у людський капітал села [18, с. 421].

Перехід до суспільства сталого розвитку потребує розв'язання проблеми сільського розвитку у відповідному контексті, тому доцільно розглядати сталий сільський розвиток, який являє собою інституціональний інтегрований процес стійких політичних, соціальних, економічних, організаційно-правових, духовно-культурних, природно-екологічних змін, спрямованих на забезпечення високого рівня якості життя сільського населення. Основними моментами цього є системність змін у всіх визначених напрямках на основі їх стабільності, незворотності та чіткої цільової орієнтації на задоволення потреб сільського населення. Державна аграрна політика розвитку соціальної сфери села передбачає, що розвиток має відбуватися одночасно за напрямками «зверху вниз» та «знизу вгору», тобто ініціюватися, реалізовуватися та координуватися як владними структурами, так і відповідними територіальними громадами на основі партнерства та співробітництва, з комплексним використанням усіх видів ресурсів. Причому громаді та органам місцевого самоврядування надається пріоритет як у визначенні напрямів розвитку, так і у практичній реалізації поставлених завдань, оскільки вони найкраще знають свої проблеми та контролюють основні види ресурсів, необхідних для розвитку, мають змогу оперативно реагувати при зміні параметрів розвитку підпорядкованої території. Це потребує розроблення та застосування якісної аграрної політики органів місцевого самоврядування [19, с. 195].

Висновки. Сталий сільський розвиток є комплексною проблемою, розв'язання якої можливе при синхронному вирішенні таких питань, як забезпечення економічно ефективного розвитку аграрного сектору, розширення несільськогосподарської зайнятості в сільській місцевості, створення наближених до міських умов отримання доходів і суспільних благ, належних умов

доступу до ринків матеріальних, фінансових, інформаційних та інших видів ресурсів, поліпшення екологічної ситуації.

У сучасних умовах вирішення цих питань стримується через низку причин, які мають як об'єктивний, так і суб'єктивний характер, зокрема, щодо соціальної сфери села фактично одностайно стверджується, що причиною низького рівня її розвитку є залишковий принцип бюджетного фінансування за зазначеним напрямом. Крім того, доречним є розроблення державної цільової концепції розвитку сільської місцевості, оскільки до цього часу заходи щодо розвитку сільської економіки, включаючи сферу послуг, передбачені різними програмами, робота за якими часто нескоординована.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бородіна, О. Соціальні інновації в системі сільського розвитку: концептуальні підходи / О. Бородіна // Економіка України. — 2011. — № 9. — С. 68–77.
2. Лісовий, А. В. Державне регулювання розвитку сільських територій / А. В. Лісовий. — К. : Дія, 2007. — 400 с.
3. Сільське господарство України 2010. Статистичний збірник. — К. : Держслужба статистики України, 2011. — 228 с.
4. Погрібний, О. О. Державна аграрна політика та її правове забезпечення / О. О. Погрібний // Правова політика української держави : матеріали міжнар. наук.-практ. конф., присв. 70-річчю Прикарпат. ун-ту ім. Василя Стефаника, 19–20 лют. 2010 р. — Івано-Франківськ, 2010. — С. 48–49.
5. Відом. Верхов. Ради України. — 1992. — № 32. — Ст. 453.
6. Офіц. вісн. України. — 2010. — № 12. — Ст. 585.
7. Статівка, А. М. Організаційно-правові питання сталого розвитку сільських територій і диверсифікації аграрного сектору економіки / А. М. Статівка // Сучасні тенденції розвитку національного законодавства України : зб. тез міжнар. наук.-практ. конф., присв. 10-річчю створення юрид. ф-ту НУБіП (19–20 трав. 2011 р., м. Київ, Україна) / упор. к.ю.н., доц. О. М. Гончаренко. — К. : Вид. центр НУБіП України, 2011. — С. 32–34.
8. Геєць, В. Соціоекономічна модернізація аграрного сектору України (концептуальні положення) / В. Геєць, В. Юрчишин, О. Бородіна, І. Прокопа // Економіка України. — 2011. — № 12. — С. 3–12.
9. Офіц. вісн. України. — 2007. — № 73. — Ст. 2715.
10. Офіц. вісн. України. — 2000. — № 15. — Ст. 606.
11. Уряд. кур'єр. — 1995. — 7 груд.
12. Купалова, Г. І. Зайнятість на селі / Г. І. Купалова, В. М. Скупий. — К. : ІАЕ, 1999. — 84 с.
13. Гайдуцький, П. І. Аграрна реформа в Україні / П. І. Гайдуцький, П. Т. Саблук, Ю. О. Лупенко ; за ред. П. І. Гайдуцького. — К. : ННЦ ІАЕ, 2005. — 420 с.
14. Кириленко, І. Г. Трансформація соціально-економічних перетворень у сільському господарстві України: проблеми, перспективи. — К. : ННЦ «Інститут аграрної економіки», 2005. — 452 с.

15. Карпенко, В. В. Стратегічне планування розвитку сільських територій в Україні / В. В. Карпенко // Актуальні проблеми державного управління : зб. наук. пр. ОРІДУ. — Одеса : ОРІДУ, 2006. — Вип. 2 (26). — С. 88–96.
16. Юрчишин, В. В. Село і селяни України в системі історично і суспільно зумовлених вітчизняних національних цінностей / В. В. Юрчишин // Економіка АПК. — 2011. — С. 80–92.
17. Єрмоленко, В. Правова природа сталого розвитку сільських територій / В. Єрмоленко // Підприємництво, господарство і право. — 2010. — № 12. — С. 118–120.
18. Довгань, В. М. Право Світової організації торгівлі. Вступ України до СОТ / В. М. Довгань. — К. : КНТ, 2009. — 448 с.
19. Скидан, О. В. Аграрна політика України в період ринкової трансформації : монографія / О. В. Скидан. — Житомир: Вид-во «Житомирський національний агроекологічний університет», 2008. — 376 с.

ЭКОНОМИКО-ПРАВОВЫЕ АСПЕКТЫ УСТОЙЧИВОГО РАЗВИТИЯ СЕЛЬСКИХ ТЕРРИТОРИЙ

Роздайбеда А. В.

Рассмотрены во взаимосвязи экономические и правовые аспекты устойчивого развития сельских территорий. Проанализированы и обобщены различные подходы к регулированию общественных отношений устойчивого развития в отечественном агропромышленном комплексе (АПК). Обоснована необходимость государственной поддержки развития социальной сферы села.

Ключевые слова: устойчивое развитие, сельские территории, социальное развитие села, социальная инфраструктура АПК.

ECONOMIC-LEGAL ASPECTS OF SUSTAINABLE RURAL DEVELOPMENT

Rozdaibida O.V.

Considered in conjunction economic and legal aspects of melting of rural development. Analyzed and summarized the different approaches to the regulation of public relations for sustainable development in the domestic agroindustrial complex (AIC) of Ukraine are considered. The necessity of state support for development in the village.

Key words: sustainable development, rural areas, rural social development, social infrastructure AIC.